

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІВОРУКИХ УЧНІВ

У статті висвітлено проблему навчання і виховання ліворуких учнів, виокремлено труднощі. Проаналізовано особливості організації навчання молодших школярів із урахуванням діяльності лівої та правої півкуль головного мозку. Подано методичні рекомендації для вчителів початкової школи щодо створення сприятливих умов для успішного оволодіння ліворукими дітьми навичками каліграфічного письма та читання; запропоновано диференційовані завдання, які доцільно застосовувати на уроках літературного читання та української мови.

Ключові слова: організація навчально-пізнавальної діяльності, ліворуки учні, уроки письма, читання, української мови, літературного читання.

Постановка проблеми. Важливою складовою підготовки вчителя початкової школи до роботи з ліворукими дітьми є врахування у навчально-пізнавальній діяльності їхніх індивідуальних та психолого-фізіологічних особливостей. У Навчальних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою для 1-4 класів зазначено, що «за наявності в класі дітей, які пишуть лівою рукою, учитель має коригувати методику роботи з такими учнями, не наполягаючи на переучуванні їх на письмо правою рукою» [3, с. 9]. Відтак, порушена проблема має належно вирішуватися як у теорії, так і у практиці початкової школи, саме тому **метою** статті є визначення та характеристика особливостей організації навчально-пізнавальної діяльності ліворуких учнів на уроках письма, читання, української мови та літературного читання.

Аналіз досліджень та публікацій. У процесі вивчення наукових джерел встановлено, що питання навчання, виховання і розвитку ліворуких учнів висвітлено як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями в різних аспектах, а саме: врахування індивідуально-психологічних особливостей дітей – Т. Ахутіною, Ж. Заводною, Н. Корсаковою, Ю. Мікадзе, Н. Пилаєвою, А. Семенович, Е. Симеріцькою та ін. Питання, пов'язані з функціональною асиметрією мозку розглядали Н. Брагіна, В. Біанкі, В. Деглін, Г. Дейч, В. Леутін, О. Лурія, Д. Льові, Р. Сперрі, С. Спрінгер, А. Чуприков та ін. Навчання та виховання ліворуких дітей – М. Безруких, М. Захарійчук, І. Цєпова, М. Чабайовська.

Вчені стверджують, що чинник функціональної асиметрії великих півкуль головного мозку мало враховується в сучасній системі освіти, а це в свою чергу приводить до зниження ефективності засвоєння навчального матеріалу молодшими школярами, зокрема ліворукими. Психолого-фізіологи М. Кабардов, М. Матова, В. Москвін наголошують, що під час навчання ліворуких дітей необхідно враховувати вікові та статеві особливості функціональної асиметрії мозку. Науковці зазначають, що особливістю молодшого шкільного віку є переважання правопівкульних функцій, що визначає необхідність активного застосування наочно-образного матеріалу у навчально-пізнавальній діяльності [6].

Багаточисельні дослідження (В. Біанкі, Л. Кораїдзе, А. Лурія, Р. Сперрі, Е. Хомська та ін.) підтверджують, що ліва півкуля бере участь в основному в аналітичних процесах, в асоціативній діяльності, забезпечує мовну діяльність, самосвідомість, сприйняття музичної композиції, простору, кольорів; їй притаманна розпізнавальна стратегія оцінки найбільш значущих елементів відображення, тому виключення лівої півкулі приводить до депресії. Права півкуля забезпечує конкретно-образне мислення та оперує з невербальними стимулами, нездатна на продукування хибних висловлювань, обумовлює розуміння гумору, відповідає за структурно-просторові перетворення, передбачає здатність до зорового й тактильного розпізнавання; інформація, яка надходить, обробляється одночасно цілісним способом, використовуючи розпізнавальну стратегію повного опису, виключення правої півкулі призводить до ейфорії та грубого порушення здібності до ідентифікації зображення. Права півкуля переважно відповідає за автоматичні процеси оброблення інформації, а ліва – за контролюючі, довільні [6].

Науковці О.-Й. Грюссер, Т. Зальке, Б. Циндра у своїх дослідженнях детально характеризують асиметрію лівої та правої півкуль головного мозку людини [1]. Специфікою «правопівкульного» мислення науковці вважають готовність до цілісного «схоплювання» суперечливих із точки зору формальної логіки зв'язків і формування за рахунок цього багатозначного контексту. Лівопівкульними мислення організовує знаковий матеріал і створює однозначний контекст, забезпечуючи здатність до послідовного, ступінь частого пізнання, яке має аналітичний характер. Б. Лівер порушує питання про необхідність розроблення і реалізації індивідуально-диференційованого навчання з урахуванням стилів мислення учнів [1]. Учений виділяє й аналізує індивідуальні типи учнів (аудіали, візуали і кінестети), які по-різному проявляються і поводяться під час навчально-пізнавального процесу в школі.

Таким чином, у загальному вигляді відмінності між стратегіями мислення «правопівкульного» і «лівопівкульного» зводиться до протилежних способів організації контекстуальних зв'язків між знаками-словами і образами. Науковці М. Безруких, М. Князева, Ю. Мікадзе, Н. Корсакова, встановили, що в діяльності ліворукої дитини особливості організації пізнавальної сфери можуть мати такі прояви, як:

- недостатня розвиненість зорово-рухової координації, яка може виражатися в поганому почерку, труднощах під час змальовування різних графічних зображень;
- різні мовні порушення найбільш часто виявляються в помилках під час звукового аналізу;
- особливості просторового сприйняття, наслідками якого є перекручування форм і пропорцій фігур, дзеркальність рухів (письма), погана зорова пам'ять;
- труднощі концентрації та переключення уваги, що безпосередньо впливають на успішність ліворуких дітей [6].

Порушення або недостатній розвиток зорово-просторового сприйняття, зорової пам'яті та зорово-моторної координації рухів, що часто зустрічаються у ліворуких учнів, приводять до виникнення дзеркального письма і читання. Спонтанне дзеркальне письмо, на думку Н. Брагіної, Т. Доброхотової, виявляється у більшості дітей віком від 3 до 7 років [1]. Водночас, дослідники зазначають, що частота дзеркального письма у ліворуких дітей складає 85%. Елементи дзеркального письма, малювання, читання спостерігаються у амбідекстрів і прихованих лівшів, під час оволодіння звичайним письмом дзеркальне письмо у них може виявлятися раптово, коли діти стомлені або неуважні. Дослідники наголошують, що ліворукі діти вимагають особливого підходу й уваги саме під час навчання в початковій школі, а також підтверджують особливу значущість і необхідність психолого-педагогічного супроводу початкового етапу навчання і важливу місію вчителя початкової школи в цьому процесі.

Проте ліворуким дітям, на відміну від праворуких, властиве образне сприйняття дійсності, більш тонке розуміння кольору та звуку. У них розвинутою є інтуїція, вміння охоплювати досить великі об'єми інформації, швидко виділяти головне. Завдяки здатності інтуїтивно знаходити рішення, миттєво вникати в проблему, ліворукі діти можуть генерувати оригінальні ідеї, висувати гіпотези, робити відкриття. Ліворукі школярі мають більший словниковий запас і загальну інформованість, ерудицію та високі досягнення в математиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як підтверджує практика діяльності початкової школи, традиційне навчання, орієнтоване на праворуких дітей, створює певний «інформаційний стрес» під час навчання ліворуких учнів у традиційній школі. Тож, ліворукі діти опиняються в невідповідному становищі порівняно з праворукими в ситуації традиційного навчання. Вони навчаються виконувати всі навчальні дії так само, як і праворукі, змушені пристосовуватися до праворукого світу. Це може травмувати особистість дитини, створюючи ситуацію «декстрастресу» стресових впливів праворукого середовища. Подана характеристика обов'язково має враховуватися вчителями початкової школи у процесі організації та проведення навчально-пізнавальної діяльності.

Зокрема, С. Мартиненко розглядаючи проблему підготовки вчителя початкової школи до діагностичної діяльності стверджує, що «вчитель початкової школи має володіти знаннями і вміннями пізнати дитину, вивчати її індивідуальні особливості, навчальні можливості, встановлювати пізнавальні потреби та інтереси, визначати перспективи особистісного розвитку і зростання, передбачати труднощі в навчанні, вихованні та розвитку» [2, с. 85]. На нашу думку, педагог має не лише знати сутність подібних труднощів, але й вміти встановлювати їх причини в кожного учня індивідуально, визначати і здійснювати корекційні та профілактичні заходи, реалізовувати індивідуальний та диференційований підходи під час навчально-пізнавальної діяльності з урахуванням їхніх індивідуальних та психолого-фізіологічних особливостей. Вважаємо, що саме тому необхідно детально розглянути поетапну методику навчання ліворуких дітей на уроках письма, читання, української мови та літературного читання.

Так, організовуючи робочий простір ліворукої дитини, педагог має знати, що у процесі письма і малювання світло має падати із правого боку; обладнання, книжки та зошити доцільно розташовувати ліворуч; у зошити варто вкладати «промокальний» папір, щоб дитина могла класти його під ліву руку і не «розмазувати» написане раніше.

Підготовка ліворукої дитини до каліграфічного письма має відбуватися за такими етапами, а саме:

- правильне сидіння під час письма, тримання ручки, розташування зошита на парті;
- формування уявлення про напрямок руху руки під час письма;
- розвиток уміння бачити паралельність ліній;
- навчання зображувати праві й ліві, верхні й нижні півовали з різними напрямками рухів руки;
- формування вміння писати овал й коло;
- закріплення вміння пересувати руку в рядку;
- ознайомлення із рядком і його лініями;
- оволодіння каліграфічним письмом тощо.

У добукарний період навчання грамоти ліворуким учням доцільно пропонувати графічні вправи для підготовки руки до письма й орієнтування на аркуші паперу. Наприклад, копіювання фігур, їх моделювання з деталей; орієнтування в робочому рядку зошита за крапками, стрілками, що вказують напрямок руху під час письма чи малювання; розвиток просторових уявлень, формування понять: угорі, унизу, праворуч, ліворуч, у куті, попереду, позаду; розвиток розуміння й правильного виконання напрямків руху: над, під, усередині, між, через тощо; розвиток здатності планувати рухи руки за допомогою спеціальних графічних вправ, а саме: намалювати хвилі, з'єднати крапки за вказаним стрілками напрямком тощо.

Вчитель початкової школи під час організації навчально-пізнавальної діяльності має враховувати особливості ліворуких дітей, які відрізняють їх від праворуких: більш повільний темп письма, «дзеркальне» написання літер, викривлення їхньої конфігурації, порушення почерку. Педагогу необхідно

дотримуватися певної послідовності дій під час опрацювання ліворукими учнями кожного графічного елемента або писемної літери, а саме:

- детально пояснити, як пишеться буква, звідки починається рух, куди він спрямований, як змінюється його траєкторія, де припиняється;
- необхідно показати зразок виконання руху під час написання літери кілька разів;
- варто коментувати написання літер ліворукими учнями під диктовку в уповільненому темпі;
- потрібно завершувати вправляння в написанні літер повторенням інструкції та самостійним виконанням дії учнем із коментуванням рухів руки.

З метою попередження дзеркального відображення літер доцільно застосовувати такі ефективні прийоми роботи, а саме: зоровий аналіз літери, конструювання букви з її елементів, обведення літери за контуром, письмо «в повітрі» з розплющеними й заплющеними очима, зображення елемента під рахунок, мокрим пензлем на дошці, використання таблиць із літерами, письма з коментуванням.

На думку В. Сухомлинського, діти під час письма мають навчатися працювати як правою, так і лівою рукою. Педагог стверджував, що «джерела здібностей і дарувань дітей – на кінчиках їхніх пальців. Між рукою і мозком – багато зв'язків, які діють двосторонньо: рука розвиває мозок, творячи його мудрість; мозок розвиває руку, роблячи її розумним інструментом творчості, знаряддям і дзеркалом думки. Мій багаторічний досвід переконує, якщо найтонші, найрозумніші трудові рухи стають надбанням не тільки правої, а й лівої руки, кількість цих зв'язків зростає, від рук до мозку йде мудрий досвід, який виражає взаємодію предметів, речей, процесів, станів...» [4, с. 134]. І далі: «Протягом семи років я вчив дітей (з 7 до 14-річного віку) працювати обома руками. Діти навчалися володіти двома руками... Майстри працювали обома руками, вони ніби бачили незрівнянно більше в тому ж явищі, що його розглядали ті, які вміли працювати тільки правою рукою» [4, с. 135].

Поділяючи думку видатного педагога, зазначимо, що вчителю початкової школи доцільно пропонувати і праворуким, і ліворуким учням вправи, завдання яких виконуються обома руками, що сприятиме гармонізації обох півкуль головного мозку дітей. У добукарний період навчання грамоти доцільними будуть такі завдання, як: малювання симетричних зображень за зразком, наведення за контуром елементарних симетричних та несиметричних малюнків, домальовування несиметричних малюнків, наведення геометричних фігур та різноманітних ліній тощо.

Науковці Є. Симеріцька, А. Семенович стверджують, що труднощі, які виникають під час читання у дітей окресленої категорії, пов'язані не з особливостями мовного розвитку, а порушеннями просторового сприйняття, ліво-правого орієнтування. Вчені зазначають, що у процесі читання активізуються обидві півкулі головного мозку: ліва – кодує друковані символи, а права – знаходить значення тому, що кодується. Праворукі й ліворукі молодші школярі читають по-різному. Для праворуких учнів ідеальним є фонетичний (дискретний) підхід, який передбачає навчання від конкретного до загального, а для ліворуких – навпаки, від загального до конкретного [6].

На нашу думку, доцільно звернути увагу на чинники, що спричиняють порушення навички читання ліворуких дітей. Зазначимо, що одним із таких чинників є порушення зорово-просторового сприймання. Ліворукі учні під час читання гублять рядок, роблять спроби читати справа наліво або із середини тексту. Для уникнення характерних проявів учитель має постійно нагадувати дитині, звідки починається читання в рядку, пропонувати учневі закрити текст аркушем паперу і поступово відкривати ті склади (слова), що читаються.

Для ліворуких дітей корисним є також виконання вправ, спрямованих на розвиток фонематичного слуху, що є необхідною умовою успішного навчання читання. Діти із порушенням фонематичного слуху нечують звук, не можуть встановити послідовність їх у слові, як результат – пропускають, замінюють або пишуть зайві літери у словах. Ліворуким учням варто пропонувати вправи, які передбачають складання слів і речень із частин (наприклад: «Ланцюжок слів», «Знайди зайве слово», «Доповни речення, використовуючи малюнки-опори», «Склади речення»), вправи для подолання дислексії (наприклад: «Склади слова і знайди серед них зайве»). Відомо, що ліворукі молодші школярі запам'ятовують не саме слово, а образ, який виникає в їхній уяві. Тож, із метою засвоєння навчального матеріалу вчитель має пропонувати ліворуким учням вправи, спрямовані на розвиток уяви і фантазії, створення асоціацій, передбачати завдання, мета яких – створення образів та їхніх нових комбінацій. Саме такі вправи і завдання є доцільними, оскільки допомагають ліворуким школярам цілісно сприймати картини.

На уроках літературного читання ліворуких учнів доцільно залучати до усного опитування, а також пропонувати завдання з «відкритим» запитанням й фіксованим терміном виконання, у процесі якого вони могли б виявити творче мислення й винахідливість. На таких заняттях необхідно застосовувати такі завдання, як: переказати текст, знайти уривок, словесно змалювати сюжет; скласти скоромовку, загадку, лічилку; створити казку, усмішку (за аналогією); прочитати текст в особах, за допомогою інтонації передати почуття співрозмовника; інсценування, драматизація творів; створити на основі прочитаних творів літературний етюд, наприклад: музика весняного (літнього, осіннього) дощу, звуки осені (весни), колір літа (весни, осені, зими, радості, суму тощо); пофантазувати. Для успішного запам'ятовування віршів доцільно застосовувати візуальні образи та ейдотехніку. Організуючи роботу ліворуких дітей на уроці, учителям варто об'єднувати дітей в пари або групи, оскільки така форма організації буде спонукати їх до дії, розвиватиме впевненість у собі, дозволить розкрити внутрішній світ, сприятиме пробудженню їхніх творчих здібностей.

На уроках української мови доцільно застосовувати комунікативні вправи, в основі яких лежить навчально-мовленнєва ситуація, яка передбачає стимулювання учнів до створення конкретних

висловлювань. Педагогу варто пропонувати ліворуким дітям творчі завдання, які будуть спрямовані на активізацію їхнього мислення, залучатимуть їх до дослідницької діяльності.

Процес читання завдань у підручнику досить часто викликає у ліворукого учня труднощі в розумінні їхнього змісту, тому робота вчителя з такими дітьми має бути спрямована на визначення етапів роботи над вправою, аналіз запропонованих завдань. Після детального аналізу змісту вправи ліворуким дітям буде легше виконати всі запропоновані завдання. Зазначимо, що ліворукому учневі набагато легше виконати такі завдання, як: розшифрувати ребуси, анаграми, відгадати загадки тощо.

Висновки. Таким чином, нами розглянуто особливості організації навчально-пізнавальної діяльності ліворуких учнів на уроках письма, читання, української мови, літературного читання. Встановлено, що для підвищення ефективності навчання ліворуких дітей у традиційній системі навчання необхідно враховувати можливості правої півкулі; повніше використовувати притаманні їй особливості, а саме: емоційність сприйняття, образність, узагальненість, залучення мимовільної пам'яті. Зазначені чинники сприятимуть готовності майбутнього вчителя початкової школи до означеного виду діяльності.

Використані джерела

1. Брагина Н.Н. Функциональные асимметрии человека / Н.Н. Брагина, Т.А. Доброхотова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Медицина, 1988. – 240 с.
2. Мартиненко С.М. Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи : навч-метод. посіб. / С.М. Мартиненко. – К. : Сім кольорів, 2010. – 262 с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1 – 4 класи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pochatkova-shkola.html> – Заголовок з екрану.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 304 с.
5. Чабайовська М.І. Зошит з каліграфії для лівшів. Частина I. / М. І. Чабайовська. – Тернопіль : Мальва-ОСО, 2011. – 56 с.
6. Чуприков А.П. Асиметрія мозку та ліворукість : монографія / А.П. Чуприков, Р.М. Гнатюк, М.А. Чуприкова. – К. : КММ, 2011. – 140 с.
8. Шкарбан Л.В. Особливості роботи вчителя початкової школи з ліворукими першокласниками / Л.В. Шкарбан / Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : збірник наукових праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Випуск 18. – К., 2013. – С. 239 – 243.

Shkarban L.

FEATURES OF TEACHING AND LEARNING OF LEFT-HANDED PUPILS

The article focuses on the problem of training and education of left-handed pupils, singles out the left-handed pupils' difficulties, analyzes the features of teaching primary school children with a view of the left and right hemispheres of the brain. The author finds that in the process of cognitive sphere of left-handed pupils may experience difficulties such as: insufficient development of visual-motor coordination, speech disorders; the difficulties of spatial perception, concentration and switching of attention. The author describes the properties that are unique to these children such as: visual-figurative thinking; understanding of color and sound; the developed intuition, the ability to cover large amounts of information; a larger vocabulary and general awareness; scholarship and high achievement in mathematics. The article submits guidelines for primary school teachers to successfully mastering the skills of left-handed children of calligraphic writing and reading. It examines the stages of preparation left-handed pupils to calligraphic writing such as: right seat during writing, holding pens, notebooks location on the desk; forming an idea of the direction of the arm during writing; forming the ability to write an oval and a circle, the ability to move a hand in a row; introduction of the row and its lines; mastering the calligraphic writing. The author suggests exercises aimed at developing phonemic hearing, which are the important condition for successful learning to read.

The article submits differentiated tasks appropriate to apply on the reading lessons: to transfer the text, to find passage, to describe the plot; to make a tongue-twister, riddles, rhymes; invent a story, a funny poem; read the text in the people, through intonation to convey feelings interlocutor; dramatization; to make an essay, which is based on a read works of literary study, for example: music of spring (summer, autumn) rain, the sounds of autumn (spring), the color of summer (spring, winter, joy, sadness, etc.); to dream, creative tasks that will be aimed at activation their thinking.

The article deals with communication exercises that are appropriate to apply on the Ukrainian language lessons. These exercises are based on the learning and speech situation. These are creative tasks that will be aimed at enhancing childrens' thinking and research activities. These tasks are puzzles, anagrams, riddles, etc. There are some factors that will contribute to preparation of a future elementary school teacher to work with left pupils.

Key words: features of teacher's work, left-handed pupils, teaching and learning activities, writing lessons, reading lessons, literary reading lessons, Ukrainian language.

Стаття надійшла до редакції: 15.03.2017 р.